

Lietuvių kalbos stilistiškai žymėtos leksikos semantika ir vertimas į prancūzų kalbą

Aurelija Leonavičienė

Anotacija. Straipsnyje aptariama dešimties šiuolaikinių lietuvių novelių stilistiškai žymėtos leksikos semantika, išsamiau nagrinėjami detalizuotos semantikos veiksmažodžiai, jų vertimo į prancūzų kalbą ypatumai. Analizuojant mikrostruktūrinio teksto plano leksinių vienetų vertimą, kreipiamas dėmesys į originalo tekste vartojamo tiriamojo vieneto artimiausią leksinį ir bendrąjį kontekstą, atsižvelgiama į leksinio vieneto semantinę distribuciją, stilistinę funkciją, nagrinėjami vertėjo pasirinkti prancūzų kalbos vertimo vienetai. Gauti atlikto tyrimo rezultatai rodo lietuvių kalbos stilistiškai žymėtų detalizuotos semantikos veiksmažodžių dažnesnį vertimą stilistiškai neutraliu abstraktesnės reikšmės veiksmažodžiu, t. y. *generalizacijos tendenciją*. Tai sietina su skirtingu lietuvių ir prancūzų kalbų nominacijos pobūdžiu, specifiškesnių, detalizuotos semantikos veiksmažodžių trūkumu prancūzų kalboje, o kartais – ir su vertėjų nekūrybiškumu, lingvistiniu neįžvalgumu, meninio teksto kompetencijos stoka.

Reikšminiai žodžiai: *stilistiškai žymėta leksika; semantinė distribucija; vertimas; generalizacija; stilistinė neutralizacija; semantinis nuostolis; vertimo tendencija.*

Įvadas

Lietuvoje vis daugiau publikuojama verstų meninių ir nemeninių (dalykinio pobūdžio) tekstų. Vertimai reprezentuoja įvairių šalių literatūrą, informuoja skaitytojus apie svarbiausius, įdomiausius pasaulio įvykius, suteikia daug pažintinės informacijos, formuoja skaitytojų, ypač vaikų, paauglių kalbinį jausmą, kalbinę patirtį. Pastarųjų metų spaudos straipsniuose teigiama, kad knygynuose parduodama gerokai daugiau verstinės literatūros nei autentiškų lietuvių autorių kūrinių, todėl vertimams tenka labai svarbus *kultūrinis vaidmuo*. Tai turėtų įpareigoti leidėjus kontroliuoti, gerinti vertimų kokybę, o patį vertimą traktuoti ne tik kaip komercinę veiklą. Deja, dabartinių vertimų tyrinėjimai (Labutis, 2005; Miliūnaitė, 2006 ir kt.), teikiamos literatūros kūrinių vertimo antipremijos dažnai rodo nepakankamą vertimo tekstų kalbos kokybę.

Lietuvių kultūros sklaidos funkciją pasaulyje atlieka lietuvių autorių kūrinių vertimai į įvairias kalbas. Nors, palyginti su užsienio literatūros vertimais į lietuvių kalbą, jų publikuojama gerokai mažiau ir ne visada jie yra prieinami lietuvių skaitytojams (juos leidžia ir platina užsienio leidyklos), tačiau per paskutinįjį dešimtmetį šiek tiek padidėjo lietuvių autorių kūrinių, verstų į anglų, prancūzų, vokiečių, ispanų ir kitas kalbas. Dideliu lietuvių kultūros įvykiu tapo 2003 metais Prancūzijoje (Caen) išleista šiuolaikinių lietuvių autorių novelių, verstų į prancūzų kalbą, antologija „Des âmes dans le brouillard“, 2008 metais Ispanijoje (Sevilla) išleista lietuvių novelių, verstų į ispanų kalbą, antologija „El país de cristal“ ir kt. Šie ir kiti vertimai skatina tyrinėti lietuvių autorių tekstus užsienio kalbomis, analizuoti, ar tinkamai perteiktas jų stilius, ar išlaikytos individualiosios stilistinės ypatybės. Tokio pobūdžio vertimo tyrinėjimo darbų iki šiol yra nedaug: lietuvių meninio stiliaus būtyjų laikų semantika ir jų vertimas į ispanų kalbą analizuotas C. Caro Dugo straipsnyje (2008), lietuvių kalbos frazeologizmų ir kai kurios veiksmažodžių vertimo į prancūzų kalbą problemos nagrinėtos A. Leonavičienės straipsnyje (2006). Negausūs tyrimai neapima visų nagri-

nėtinų lietuvių autorių tekstų vertimo klausimų. Šiame straipsnyje pasirinkta šiuolaikinių lietuvių novelių stilistiškai žymėtų leksinių vienetų (veiksmažodžių) vertimo į prancūzų kalbą tema papildys vertimo tyrinėjimus, tema laikytina *aktuali*, leidžianti išsamiau analizuoti į prancūzų kalbą verstų lietuvių autorių kūrinių vertimo kokybę.

Šio straipsnio *tyrimo objektas* – semantikos ir raiškos požiūriu išskirtiniai, stilistiškai žymėti lietuvių kalbos leksiniai vienetai. *Tyrimo tikslas* – išanalizuoti šiuos savitus lietuvių kalbos sistemos ir meninio stiliaus leksinius vienetus, nustatyti jų vertimo į prancūzų kalbą polinkius. *Tiriamąją medžiagą* sudaro šiuolaikinių lietuvių autorių (J. Ivanauskaitės, R. Šerelytės, M. Ivaškevičiaus, B. Vilimaitės, V. Juknaitės, S. Parulskio, G. Radvilavičiūtės, J. Savickio, J. Apučio ir R. Granausko) dešimties novelių tekstai ir jų vertimai į prancūzų kalbą, publikuoti antologijoje „Des âmes dans le brouillard“. Tiriamojoje medžiagoje rasti semantikos ir raiškos požiūriu išskirtiniai leksiniai vienetai analizuojami aprašomuoju analitiniu, kontrastinės lingvistikos *metodu*.

Leksinis vienetas – mikrostruktūrinio teksto plano dalis

Teksto lingvistikoje, vertimo teorijoje tekstas traktuojamas kaip sudėtinis komunikacinis vienetas ir vertimo vienetas, sudarytas iš įvairių *teksto, periteksto* dalių. Peritekstas atlieka svarbų vaidmenį renkant *teksto vertimo strategiją*, kurią, pasak R. Larose'o, lemia keli svarbiausi periteksto komponentai: 1) teksto autoriaus ir vertėjo tikslai (*le but de l'auteur et celui du traducteur*), 2) informacinis turinys (*la teneur informative*), 3) kompozicinė raiška, padedanti komunikuoti informaciją (*la composante matérielle*), 4) adresato sociokultūrinis kontekstas (*l'arrière-plan socio-culturel*) (Larose, 1992, p.222-224). Visi išvardinti veiksniai padeda vertėjui iš anksto numatyti *idealių vertimų* ir pasirinkti tinkamą vertimo strategiją. Struktūriniu požiūriu, tekstas taip pat yra sudėtinis vienetas. Jis sudarytas iš *superstruktūros (superstructure)*, *makrostruktūros (macrostructure)* ir *mikrostruktūros (microstructure)*. Kaip teigia Van Dijkas,

terminas *superstruktūra* reiškia *sintaksinę* (arba scheminę) *makrostruktūrą* (pasakojamąją, argumentacinę teksto raiškos struktūrą), o terminas *makrostruktūra* vartojamas *semantinei teksto makrostruktūrai* pavadinti (Van Dijk, 1980). Teksto superstruktūra ir makrostruktūra neišvengiamai remiasi *mikrostruktūra*, kurią sudaro tekste realizuoti žodžiai, sakiniai. Į mikrostruktūrą įeina turinio ir raiškos atžvilgiu atskiri teksto segmentai, aktualizuoti konkrečiame kontekste priklausomai nuo komunikacijos tikslų. Toks vien struktūrinis teksto skirstymas būtų vienpusis, jei jo nepapildytų *intratekstiniai* ir *intertekstiniai ryšiai*, kurie suteikia tekstui papildomų prasmų, komunikaciniu ir semantiniu požiūriu sieja su kitais teksta.

Vieni iš mikrostruktūrinių teksto elementų – **leksiniai vienetai** – priklauso išoriniam raiškos, vidiniam turinio ir funkciniam planui ir, savo ruožtu, įeina į makrostruktūrinius vienetus, reiškiančius komunikaciniu požiūriu seną/naują informaciją (temą ir remą) ir kt. Reikšmės atžvilgiu, atskiras leksinis vienetas nėra izoliuotas nuo teksto leksinės aplinkos, artimiausio konteksto. Tad konkreiti jo reikšmė priklauso nuo jungčių su kitais žodžiais (sintagmų), vartojimo konteksto, funkcijos (galimos funkcinės konotacijos) ir kt. Versdamas tekstą vertėjas turi visapusiškai įvertinti leksinio vieneto semantiką, funkcijas ir atsižvelgti ne tik į linijinius leksinio vieneto ryšius su kitais žodžiais, bet sieti jį su visu *tekstu* (superstruktūra, makrostruktūra, kitais mikrostruktūriniais elementais), *teksto funkcijomis, peritektu*.

Leksikos problemoms skirtuose vertimo tyrinėjimuose didesnis dėmesys paprastai kreipiamas į internacionalizmą, terminų, frazeologizmą, kolokacijų, realiųjų, tikrinių vardų, specifiskesnių leksinių vienetų vertimą. Pastarieji, kaip ir frazeologizmai, rodo kalbos „charakterį“, savitumą, todėl vertėjai juos turėtų versti itin apdairiai.

Versdamas meninių ir nemeninių (dalykinių) tekstų semantiškai ir stilistiškai išskirtinius leksinius vienetus vertėjas susiduria su skirtinga originalo ir vertimo teksto leksinių vienetų *semantine distribucija*, jų kontekstinėmis reikšmėmis. Vertimo vienetu laikydamas tekstą, vertėjas turi ekvivalentiškai perteikti teksto turinį versdamas išsčius *semantinių komponentų junginius*, bet ne pavienius žodžius. Atskiras žodis, reikšminis mikrostruktūrinis teksto vienetas, svarbus kaip teksto visumos dalis, vertimo semantinių komponentų junginio dalis, turėtų būti verčiamas atsižvelgus į platesnį kontekstą, sintagminę jungtis su kitais teksto žodžiais. Juk vertimo teksto *turinio ekvivalentiškumas* originalo tekstui yra vienas iš svarbiausių vertėjo uždavinių, nuo kurio priklauso, ar vertimo skaitytojas supras tekstą taip, kaip originalo skaitytojas. Kad vertimo ir originalo skaitytojų supratimas būtų vienodas, vertėjas pirmiausia turi pats gerai suprasti tekstą, semantiškai ir stilistiškai įvertinti kiekvieną mažiausią mikrostruktūrinį teksto vienetą, susieti jį su makrostruktūriniu lygmeniu, kultūriniu kontekstu ir tada rasti tinkamiausią raiškos būdą vertimo kalba. Tokios nuostatos verčia vertėją kaskart iš naujo svarstyti specifiskesnių leksinių vienetų vertimo problemas: 1) jo atpažinimo, *reikšmės supratimo problemą*, 2) semantiškai ir stilistiškai ekvivalentiško *vertimo leksinio vieneto parinkimo, jo raiškos tinkamumo problemą*.

Šiame straipsnyje nagrinėjant minėtas vertimo problemas remiamasi *semantinėmis vertimo teorijomis* (J. Naida, E. Coseriu ir kt.), atskiras leksinis vienetas siejamas su platesniu kūrinio kontekstu.

Bendroji tyrimo apžvalga ir rezultatai

Teksto arba atskiuro leksinio vieneto *reikšmės supratimo problema* dažniausiai atsiranda tada, kai vertėjas nepakankamai supranta verčiamą tekstą, nelabai išmano tekste aprašomą dalyką, neatpažįsta originalo tekste realizuotos konkrečios leksinės reikšmės ir vertime ją interpretuoja savaip. Taip gali atsitikti verčiant meninių ir dalykinių tekstų *internacionalizmus* (tarptautinius būdvardžius,rieveksmius), kurie originalo ir vertimo kalboje neretai turi skirtingas reikšmes, jų semantinis turinys ne visada sutampa. Neatsižvelgus į leksinio vieneto vartojimo kontekstą, nesupratus realizuotos konkrečios reikšmės ir neapdairiai pasirinkus vertimo kalbos vienetą, gali būti *iškreipta* sakinio ar net didesnio teksto vieneto *mintis, nusižengta vertimo kalbos realiai vartosenai*. Taip atsitinka ir pavartojus vertime vadinamuosius *netikruosius* leksinius *draugus (faux amis)*, turinčius panašią raišką, bet skirtingą turinį.

Nagrinėjant tiriamosios medžiagos stilistiškai žymėtų lietuvių kalbos leksinių vienetų vertimą, nepastebėta visiškai klaidingai suprastų ir netinkamai interpretuotų mikrostruktūrinio teksto plano vienetų, išskyrus veiksmažodžio *knapinėti* vertimą (išsamiau jis nagrinėjamas tolesniuose straipsnio puslapiuose). Nežinia, kaip reiktų vertinti ir prancūzų vertėjų *praleistus išsčius sakinius*: ar kaip reikšmės, prasminių ryšių su kontekstu nesupratimą, ar kaip sąmoningai pasirinktą vertimo strategiją? Prancūziškame S. Parulskio novelės „Šiaurinė kronika“ vertime liko neperleikta vieno sakinio, einančio atskiru paragrafu, mintis:

(1) *Romėnų filosofai tiesiog liguistai domėjosi savimi, vėliau paaiškėjo, jog tai naudinga ir kitiems.*

(Parulskis, 2002, p.63)

Tinkamai įvertinę mikrostruktūrinio teksto lygmens – leksinio vieneto reikšmę, teksto segmento prasmę, vertėjai turėtų rasti semantiškai ekvivalentišką leksinį vienetą ar žodžių junginį vertimo kalba. Todėl gana dažnai iškyla semantiškai ir stilistiškai ekvivalentiško vertimo teksto *leksinio vieneto parinkimo ir jo raiškos tinkamumo problema*. Ją lemia *dvių kalbų leksemų nevienoda semantinė distribucija*. Lietuvių kalboje tam tikrais išskirtiniais bruožais pasižymi veiksmažodžių, ypač slinkties veiksmažodžių, semantika, apskritai didelė jų įvairovė kalboje, aiškintina veiksmažodine ir fleksine kalbos prigimtimi. Veiksmažodžiu, kaip ir kitu leksiniu vienetu, paprastai perteikiama pagrindinė denotacinė (arba referencinė) reikšmė, kurią gali papildyti daugiau ar mažiau reikšmės komponentų. Daugiau tokių komponentų turi ne abstraktesnės reikšmės centriniai veiksmažodžiai, o konkretesnės, diferencijuotesnės reikšmės periferiniai lietuvių kalbos veiksmažodžiai. Pasak R. Marcinkevičienės, „kuo žodis konkretnesnis, kuo daugiau jis turi reikšmės komponentų, tuo sunkiau kitoje kalboje atrasti jam vienažodį atitikmenį su tokiu pačiu komponentų kiekiu ir kokybe“ (Marcinkevičienė, 1996, p.71). Sunkiausia į kitas kalbas versti tuos lietuvių kalbos veiksmažodžius, kuriais ne tik nusakomas,

įvardijamas veiksmas, bet ir nurodoma, kaip tas veiksmas vyksta ar atliekamas, o esant konotaciniam reikšmės komponentui, išreiškiamas ir emocinis vertinimas. Vertėjui tiesiog pasiseka, jei vertimo kalboje jis randa **tokios pat semantikos ir stilistinės vertės veiksmažodį**:

(2) Į spalvotus, šviečiančius daiktus mažylis **veblendamas** tiesė rankas.

(Juknaitė, p.27)

En **balbutiant**, l'enfant tendait ses mains vers les objets colorés ou lumineux.

(Vertė Melkūnaitė, Muhleisen, p.308)

Tiriamoji medžiaga rodo, kad verčiant šiuos semantiškai talpius lietuvių kalbos veiksmažodžius į prancūzų kalbą, kur kas dažniau pasirenkamas **neutralus**, pagrindinį reikšmės komponentą perteikiantis **veiksmažodis kartu su veiksmo būdą, kitas ypatybes nusakančiais papildomais leksiniais vienetais**. Šie pavyzdžiai sudaro apie 36 % visų nagrinėtų tiriamosios medžiagos pavyzdžių:

(3) Aš suduodu sau per kaktą, net statomieji valyti batai man **išbilda** iš rankų.

(Savickis, p.241)

Je me frappe le front, et les chaussures, prêtes à être déposées, m'en **tombent** des mains avec **fracas**.

(Vertė Vitureau, p.251)

(4) Ant dekoratyvių vilų **pila** tikras lietus.

(Radvilavičiūtė, p.136)

Une vraie pluie **tombe à verse** sur les villas du décor.

(Vertė Vitureau, p.201)

(5) Išlipus iš traukinio, netikėtai **pasipylė** lietus.

(Juknaitė, p.45)

Quand elle descendit du train, il se mit à **pleuvoir des trombes**.

(Vertė Melkūnaitė, Muhleisen, p.318)

(6) Bet jie tesikalba neilgai. Automobilis jau **nudardėjo**. Likusi viena ji ilgai žiūri į krautuvių lubas.

(Savickis, p.233)

Toutefois, ils ne discutent pas très longtemps et le **vrombissement** de l'automobile **disparaît** rapidement dans le lointain. Restée seule, elle regarde longuement la devanture des magasins.

(vertė Vitureau, p.242)

(7) Nieko geresnio nesugalvodamas, **nudūlinu**, **nustrėčiuoju** savo per blauzdas sutinusiomis kojomis.

(Savickis, p.234)

Sans imaginer rien de mieux, je m'**éloigne avec difficulté** à cause de mes mollets enflés.

(Vertė Vitureau, p.243)

Versdamas vaizdingą detalios semantikos lietuvių kalbos judėjimo veiksmažodį vertėjas gali perteikti kuriamą vaizdą ir konotaciją pasirinkęs vaizdingą, panašios semantikos, stilistinės funkcijos **frazeologinį vieneta**:

(8) Bet kaip malonu keliauti. Niekas tavęs nežino, kas tu. Kaip koks lordas Faryfaxas ar dundendronas van Housenas **dundi** sau užsienio keliais.

(Savickis, p.236)

Comme c'est agréable de voyager incognito, à l'image d'un lord Faryfax ou d'un Van Housen qui **roulent leur bosse** de par le monde.

(Vertė Vitureau, p.245)

Tačiau šiuolaikinių lietuvių novelių vertėjams ne visada pavyko rasti vieną iš minėtų tinkamesnių ekvivalentinio vertimo sprendimų. Kai kurie lietuvių kalbos semantiškai talpūs konotuoti veiksmažodžiai vertimo tekste virto **neutraliais** prancūzų kalbos **veiksmažodžiais**. Padarytas semantinis ir stilistinis nuostolis nekompensuotas jokiais kitomis teksto priemonėmis:

(9) Vyras **tursendavo** į troleibusą, o ji pėsčia dažnai **vilkdavo** pirkinius.

(Vilimaitė, p.16)

Le mari **prenait** le trolley et elle **rentrait** à pied avec ses courses.

(Vertė Edel-Matuolis, p.262)

(10) Mums beveik pasisekė, nors ir ne ant kalnelio, ir tvora netoli, bet tėvo galvūgalyje bus eglė, greitai ji visiškai užstos tvorą, ir kol saule **kybos** rytuose, mes ant tėvo kapo šešėlį. Ir pageltusius spyglius.

(Parulskis, p.60)

Nous avons presque de la chance, même s'il n'est pas sur la colline ni près de la grille, le père aura un sapin à sa tête; bientôt le sapin sera assez grand pour cacher entièrement la grille et faire de l'ombre au tombeau, quand le soleil **sera** à l'Est... et laisser tomber les aiguilles jaunies...

(Vertė Kraujelis, Denis, p.192)

(11) Penkiolikmetis Danas ištikimai **šlepseno** šalia Sauliaus.

(Ivanauskaitė, p.157)

Danas, âgé de 15 ans, **suivait** Saulius avec obéissance.

(Vertė Vitureau, p.155)

(12) Paskutinius dešimt kilometrų mes, tikriau – Saulius, nutarėme **kulniuoti** pėsčiomis.

(Ivanauskaitė, p.159)

Les dix derniers kilomètres, nous (ou plutôt Saulius) avions décidé de les **faire** à pied.

(Vertė Vitureau, p.156)

(13) Aš **vilkau**si nuošaly, nesimaišydamas į tą juodą būrį, tačiau ir prie manęs priėjo kokių šešiolikos metų mergaitė ir atėmė pakalnučių puokštę.

(Ivanauskaitė, p.166)

J'**avançais** de côté, sans me mêler à ce groupe en noir, et pourtant une fille d'environ seize ans s'approcha de moi et m'arracha le bouquet de mugets.

(Vertė Vitureau, p.163)

Lietuvių kalbos sakinių veiksmažodžiais **tursenti**, **kyboti**, **šlepsenti**, **kulniuoti**, **vilk**tis ir pan. nusakomas veiksmas ir detalizuojamas jo būdas: **tursenti** – **pasitursinusi**am (pasilenkusi)am) **lėtai** eiti, **šlepsenti** – eiti **šlepsint**, **kulniuoti** – **skubiai** eiti (gali reikšti ir „lėtai eiti“ (DLKŽ, p.340)), **vilk**tis – **pamažu** eiti, **kyboti** – **būti pakibusiam**. Semantinis reikšmės komponentas, diferencijuojiau reiškiantis veiksmo būdą, sukonkreтина šių veiksmažodžių reikšmę. Pasak R. Marcinkevičienės, lietuvių kalboje kur kas daugiau ir įvairesnių žodžių, reiškiančių nerangią, nevikrią slinktį, šlubavimą bei kitus labai konkrečius subjekto požymius palyginti su anglų kalba, kurioje gerokai dažnesni abstraktūs slinkties veiksmažodžiai, diferencijuojiau reiškiamas ne slinkties būdas, o kryptis (Marcinkevičienė, 1996, p.71-72). Lietuvių ir prancūzų kalbos slinkties veiksmažodžių semantikos skirtumus lemia kitoks abiejų kalbų veiksmažodžių nominacijos pobūdis.

Konkrečios reikšmės lietuvių kalbos veiksmažodžiai, rodantys, kaip atliekamas veiksmas, neretai reiškia tam tikrą vertinimą, t. y. turi konotacinį reikšmės komponentą, pavyzdžiui, *rioglinti*, *gūrinti*, *sliūkinti*, *vėžlinti* ir pan. Tokių veiksmažodžių stilistinė kalbos vartojimo atmaina – šnekamasis stilius. Aktualizuoti, perkelti į meninį tekstą jie suteikia kalbai gyvumo, vaizdingumo. Tad konkretieji veiksmažodžiai tampa individualiojo meninio stiliaus kūrimo priemone, todėl vertėjui, verčiančiam meninį tekstą iš lietuvių kalbos, jie turėtų rūpėti kaip **semantinės ir meninės teksto raiškos dalis**. Deja, pateikti pavyzdžiai rodo, kad prancūzų vertėjai kartais renkasi **stilistinę neutralizaciją** ir **semantinį nuostolį**. Vaizdingi veiksmažodžiai *vilkausi*, *kulniuoti*, *šlepseno*, *tursendavo* ir funkcinę konotaciją kontekste įgijęs veiksmažodis *kybos išversti* stilistiškai neutraliais *avançais* („eiti pirmyn“), *faire* (kontekstine reikšme „eiti“), *suivait* („sekė, ėjo paskui“), *sera* („bus“) ir kt., kuriais liko neperteiktas semantinis veiksmo atlikimo būdo komponentas. Pasirinktą prancūzų vertėjų sprendimą galėjo lemti ir bendroji *prancūzų kalbos leksinės semantikos ypatybė* – *specifiškesnių veiksmažodžių, kurių reikšmė nurodytų veiksmo būdą, stoka*. Aptardamas kelių kalbų semantiškai detalizuotų veiksmažodžių vertimo sunkumus, I. Melčiukas juos vadina prancūzų „vertėjų košmaru“ (*le cauchemar des traducteurs* – Mel’cuk, 1978, p.293). Prancūzų kalbos specifiškesnių veiksmažodžių stoka ir, žinoma, vertėjo pasirinkimas lemia tai, kad verčiant daugiau semantinių komponentų turinčius lietuvių kalbos veiksmažodžius (ypač *slinkties*), pasirenkamas abstraktesnis prancūzų kalbos veiksmažodis – taikoma **generalizacija**. Šį vertimo polinkį rodantys pavyzdžiai sudarė 43 % visų surinktų tiriamosios medžiagos pavyzdžių. Minėta veiksmažodžių reikšmės vertimo transformacija, yra priešinga **konkrečios reikšmės vertimo realizavimui**, kai verčiama iš prancūzų ar anglų kalbos į lietuvių kalbą (Navakauskienė, 1999, p.63-69; Marcinkevičienė, 1996, p.75).

Atskirą vertimo pavyzdžių grupę sudaro lietuvių kalbos *slinkties* veiksmažodžiai, kurių vertimas į prancūzų kalbą ne tik neperteikia judėjimo erdvėje būdo, konotacinės reikšmės komponento, bet rodo **semantinio turinio, stilistinės funkcijos pakeitimą**:

(14) *Atšalo. Juodi žiemos paukščiai į kiemą atskrisdavo vos prašvitus. Likę be maisto krankliai, varnos, juodvarniai knapinėjo po sodą ir kiemą pulkais.*

(Juknaitė, p.27)

Le temps devint froid. Dès l’aube, les oiseaux noirs de l’hiver atterraient dans la cour. Restés sans nourriture, les corbeaux, les corneilles, les choucas sautillaient devant la maison en grands attroupements.

(Vertė Melkūnaitė, Muhleisen, p.307)

„Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“ nurodo vieną *knapinėti* reikšmę: „vaikščioti knapsint, klupinėti: K. patamsiais“ (DLKŽ, 2000, p.316), tuo tarpu elektroninis „Lietuvių kalbos žodynas“ (2005) mini kelias šio veiksmažodžio reikšmes: 1) „einant knapsėti, klupinėti, vaikščioti knapsint, kojomis užkliūvant už ko; slampinėti, krapinėti: Jis pavargo, ėjo knapinėdamas, verkšleno. <...> Lokys išsižiojęs knapinėja, užsimerkęs bitinėja. (B. Sruog.)“, 2) „pamažu kirsti, kapoti: Vaikel, ką čia knapinėji? (Kair.)“, 3) „su snapu knapojančiam lesinėti: Žąsys knapinėjo

kur gardesnė žolelė.“ (www.lkz.lt) Versdami V. Juknaitės „Stiklo šalį“ į prancūzų kalbą vertėjai veiksmažodį *knapinėti* susiejo su abiejuose minėtuose žodynuose minima judėjimo (*slinkties*) reikšme. Tačiau užuot slampinėjusios, vaikščiojusios knapsėdamos, nevikriai krapinėjusios žiemą sušalusios, likusios be maisto varnos ir kiti tekste minimi didesni tamsūs žiemos paukščiai, prancūziškame vertimo tekste ėmė energingai striksėti, šokinėti, šokuoti – *sautiller*. Vieno mikrostruktūrinio teksto vieneto – **veiksmažodžio semantikos**, įvardijančios konkrečius subjekto(ų) judėjimo požymius, **funkcijos tekste nepaisymas** (*knapinėti* ≠ *sautiller* („šokinėti“)), laisvas interpretavimas ir padaryta vertimo klaida lėmė teksto dalies nuotaikos, kuriamo lietuviškos žiemos vaizdo, įspūdžio pakeitimą. Leksinis prancūziškas „padargas“ liko nei semantiškai, nei stilistiškai nemotyvuotas lietuviškoje apsnigtoje aplinkoje. Kur kas geresnį sprendimą rado to paties kūrinio vertėja į ispanų kalbą C. Caro Dugo, pasirinkusi elektroninio „Lietuvių kalbos žodyno“ siūlomą trečią *knapinėti* reikšmę „su snapu knapojančiam lesinėti“ ir tinkamai perteikusi leksinio vieneto semantiką, funkciją ir teksto nuotaiką:

(15) *Enfrío. Las aves negras del invierno descendian al patio apenas clareaba. Habiendo quedado sin alimento, los cuervos, grajos y cornejas picoteaban en bandadas por el jardín y el patio.*

(Vertė Caro Dugo, p.29)

Šis vertimo pavyzdžių gretinimas rodo mikrostruktūrinio teksto vieneto (leksinio vieneto) semantikos, stilistinės funkcijos svarbą perteikiant bendrąją teksto semantiką, būtinybę vertimo ir kartu komunikaciniu vienetu laikyti visą tekstą. Juk vertėjui nepakanka mokėti svetimą ir gimtąją kalbą, turėti lingvistinės kompetencijos, jam reikalinga **teksto kompetencija**. Gebėjimą įžvelgti įvairias teksto prasmes, teksto kompetenciją akcentuoja Vokietijos kalbininkas, rašęs vertimo klausimais, E. Coseriu (1988, 1981). Jis teigia, kad reikia skirti tikrąją teksto reikšmę (*Sinn*) nuo to, kas jame pasakyta eksplicitiškai (*das im Text Ausgesagte*), kreipti dėmesį į nelingvistinius, papildomus reikšmės elementus, kuriuos originalo skaitytojas pastebi tekste, nors jie nėra eksplicitiškai išreikšti. Kitaip tariant, profesionalus vertėjas turėtų suvokti, jausti teksto visumą, įvertinti visus vienetus, kurie didina teksto meniškumą, o padaręs neišvengiamą mikrostruktūrinio teksto lygmens semantinį ir stilistinį nuostolį, ieškoti, kaip jį tinkamai kompensuoti.

Vertėjams, susidūrusiems su skirtinga kalbų nominacija ir nerandantiems sprendimo, išeitį siūlo žymus amerikiečių vertimo teoretikas ir praktikas J. Naida. Jis pabrėžia semantinių komponentų svarbą verčiant: „Perkeliant pranešimo referencinį turinį, pirmiausia svarbu ne tikslūs žodžiai ar egzocentriniai vienetai (t. y. idiomos), o komponentų junginiai. Iš tikrųjų juk verčiame ne žodžius, o visą pluoštą komponentų. Žodžius galima laikyti tik priemonėmis, kurių turi reikšmės komponentus“ (Naida, 1989, p.227). Vadinas, semantiškai detalizuotų, labai talpių lietuvių kalbos konotuotų veiksmažodžių turinys turėtų įeiti į verčiamų semantinių komponentinių junginių visumą ir būti išreikštas prancūzų kalbai būdingomis priemonėmis, stengiantis nepadaryti nė menkiausio semantinio nuostolio vertimo tekste. Tokia nuostata įpareigoja vertėją versti profesionaliai, išmanyti verčiamų tekstų stilistinius ypatu-

mus, domėtis vertimo teorijos teiginių praktiniu taikymu ir kartu prilygina jį naujo teksto – vertimo teksto kūrėjui.

Ieškant vertimo teksto tinkamiausios raiškos, galinčios ekvivalentiškai perteikti semantinių komponentų junginius, kartais nepavyksta išvengti prasminių nuostolių, ypač jei jie susiję su tam tikra **originalo kalbos raiškos specifika: žodžių žaismu, žodžių sąskambiais, poezijoje aliteracijomis, asonansais** ir kt. Šiuo požiūriu lengviausiai verčiami techninės literatūros, mokslo kalbos tekstai, nes juose svarbiausia perteikti informaciją. Tuo tarpu versdamas grožinės literatūros (ypač poezijos) tekstus, vertėjas turi neiškreipti *minties* ir perteikti individualųjį autoriaus stiliaus savitumą, išreikštą vertimo kalbos stiliaus *raiškos priemonėmis*. Vertimo procese paisant estetinio meninių tekstų kriterijaus, formos požiūriu atsiranda neišverčiamų ar sunkiai perteikiamų raiškos vienetų.

(16) *Vakarais ant tilto apsirengusios tuo, kas pas mus (ir Čekoslovakijoje) buvo geriausia, damos demonstruodavo aukso saulėlydį, nes kaip tik tada į madą ėmė ateiti pusiau brangūs akmenys iš Egipto. Į Indiją, Egiptą ir kitas (ak)menų šalis važiuodavo geri, niekuo nenusikalę sistamai žmonės.*

(Radvilavičiūtė, p.140)

Le soir, sur la jetée, vêtues de ce qu'il y avait de mieux chez nous (et en Tchécoslovaquie), les dames faisaient la démonstration d'un crépuscule doré, car la mode des pierres semi-précieuses d'Égypte commençait tout juste à arriver chez nous. Les bonnes gens qui n'avaient commis aucun affront au régime portaient en Inde, en Égypte, et vers les autres pays des arts et des pierres.

(Vertė Vitureau, p.205)

(17) *Dievą visada pajunti smulkmenose ir tik tada, kai turi laiko. Kaip sako amerikiečiai, „if there is no God, then who pops up next cleanex?“ (Jeigu Dievo nėra, tai kas tada iškiša kitą servetėlę?) Taip net juokauti šventvagiška. O paimiti nuo tako teniso kamuoliuką ir „ant visai“ įsidėti jį į rankinę yra (švent)vagystė.*

(Radvilavičiūtė, p.141)

Tu ressens toujours Dieu dans les détails et seulement quand tu as du temps. Comme disent les Américains: if there's no God, then who pops up next Kleenex? (Si Dieu n'existe pas, alors qui donc tire le Kleenex suivant?) Même rire ainsi est sacrilège. Et prendre la balle de tennis et la mettre "pour toujours" dans son sac à main est un vol sacré.

(Vertė Vitureau, p.206)

Skaidydama dėmenimis žodžius *(ak)menų* ir *(švent)vagystė*, originalo teksto autorė kuria tam tikras reikšmines asociacijas, prasmių žaismą, todėl sakiniai su šiais žodžiais tampa daugiaprasmiai. Formos požiūriu ekvivalentiškai perteikti šiuos leksikos vienetus kita kalba galima tik tuo atveju, jei kalboje, į kurią verčiama, yra tokia pat raiška, galinti turėti labai panašias prasmines asociacijas. Prancūzų vertėja stengiasi perteikti *(ak)menų* reikšmę versdama jį dviem žodžiais *des arts et des pierres*, tačiau, kad ir kokie būtų geri ketinimai ir pasitelktos visos prancūzų kalbos raiškos priemonės, tikriausiai, nepavyktų taip talpia vienu žodžiu (ar dviem vertėjos pasirinktais žodžiais) išgauti trečiosios galimos, ironiškos reikšmės, kurią originalo teksto skaitytojas numano iš konteksto – „*ak, menų*“ (juk skliaustai gali būti traktuojami kaip pauzė, leidžianti atsirasti dar vienai reikšmei). Kitas to paties kūrinio žodis *(švent)vagystė* semantiškai kitaip atliepia ankstesnį sakinio žodį *švent-*

vagiška. Į du šakninius dėmenis skliaustais suskaidyta „*(švent)vagystė*“, kurios tiesioginė reikšmė „šventų dalykų niekinimas“ (DLKŽ, 2000, p.824), tekste ironiškai pavadina teniso kamuoliuko vagystę. Atmetus tai, kas suskliausta, lieka paprasčiausia „*vagystė*“. Funkcinę konotaciją turintį, ironiškai vartojamą žodį *(švent)vagystė* prancūzų vertime atitinka dviejų žodžių junginys *un vol sacré*, taip pat turintis ironijos, bet menkliau perteikiantis originalo kalbos žodžio reikšminių asociacijų įvairovę.

Išvados

Straipsnyje aptartos tiriamosios medžiagos mikrostruktūrinio teksto lygmens *stilistiškai žymėtų leksinių vienetų* vertimo iš lietuvių kalbos į prancūzų kalbą problemos leidžia daryti tokias išvadas:

1. Semantiškai detalizuotų ir stilistiškai konotuotų leksinių vienetų vertimas priklauso nuo *artimiausio leksinio ir bendrojo konteksto*, nuo *makrostruktūrinio teksto plano ypatumų* ir numatytos bendrosios teksto vertimo strategijos.
2. Atliktos analizės rezultatai rodo, kad dauguma prancūzų vertėjų supranta stilistiškai žymėtų lietuvių kalbos leksinių vienetų reikšmę ir viso teksto prasmę, tinkamai ją interpretuoja.
3. Verčiant stilistiškai konotuotus detalizuotos semantikos lietuvių kalbos veiksmažodžius dažniau pasirenkamas *neutralus*, pagrindinį reikšmės komponentą perteikiantis *veiksmažodis kartu su veiksmo būdą, kitas ypatybes nusakančiais papildomais leksiniais vienetais* (šie pavyzdžiai sudaro apie 36 % visų surinktų tiriamųjų veiksmažodžių vertimo pavyzdžių) arba *stilistiškai neutralus abstraktesnės reikšmės veiksmažodis be papildomų leksinių vienetų* (pavyzdžiai sudaro 43% visų nagrinėtų pavyzdžių). Pastarosios vertimo grupės pavyzdžiai rodo dažną *stilistinę neutralizaciją, semantinį nuostolį* ir vertimo *generalizacijos polinkį*, t. y. abstraktesnės semantikos stilistiškai neutralių veiksmažodžių pasirinkimo tendenciją verčiant lietuvių kalbos veiksmažodžius į prancūzų kalbą. Šis polinkis sietinas su skirtingu *kalbų nominacijos pobūdžiu* ir *specifiškesnių, detalizuotos semantikos veiksmažodžių (ypač slinkties) stoka prancūzų kalboje*.
4. Prancūzų kalbos vertimuose aptikti semantiškai ir stilistiškai nuostolingi lietuvių kalbos leksinių vienetų vertimo atvejai, neapdairus meninio stiliaus priemonių neutralizavimas, reikšmės pakeitimas (pvz., *knapiñėti † sautiller*) rodo, kad *vertėjams reikalinga* ne tik lingvistinė, kultūrinė, bet ir *teksto kompetencija, didelis įžvalgumas, kūrybiškumas*.
5. Tie leksiniai meninių tekstų vienetai, kurių raiškos ypatybės sukelia tekste tam tikras reikšmių asociacijas (pvz., *(ak)menų* ir kt.), papildomus teksto prasmių niuansus, atlieka stilistinį vaidmenį, vertimuose į prancūzų kalbą dažniau lieka neperteikti, nes esant skirtingai lietuvių ir prancūzų kalbų raiškai, ne visada įmanoma rasti turinio ir raiškos atžvilgiu ekvivalentiškus vienetus. Be to, vertėjai *verčia ne raiškos plano vienetus, o turinį*.

6. Stilistiškai žymėtų lietuvių kalbos meninių tekstų leksinių vienetų vertimo į prancūzų kalbą tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad vertėjai turėtų paisyti *kalbos vienetų semantikos, stilistinės funkcijos, atskirų leksinių vienetų semantikos svarbos semantinių komponentų junginyje*, o ieškodami tinkamiausio vertimo teksto ekvivalento, nepamiršti, kad kalbose *skiriasi žodžių reikšmių apimtys, leksikos norma ir vartosena*, kad kiekviena tauta *kalboje kitaip interpretuoja tikrovę, kategorizuoja reiškinius*. Todėl kiekvienas tekstas ir kiekvienas jo mikrostruktūrinis reikšminis vienetas vertėjui yra vis nauja vertimo mįslė.

Literatūra

1. Caro Dugo, C., 2008. Veiksmazodžio laiko kategorijos problema verčiant iš ispanų kalbos į lietuvių kalbą ir iš lietuvių kalbos į ispanų kalbą. Būtiųjų laikų semantika. *Kalbų studijos/ Studies about Languages*, nr. 12, pp.31-35.
2. Coseriu, E., 1981. Kontrastive Linguistik und Übersetzung: ihr Verhältnis zueinander. Hrsg. W. Kühlwein, G. Thome, W. Wilss. *Kontrastive Linguistik und Übersetzungswissenschaft*. München, pp.183-200.
3. Coseriu, E., 1988. *Sprachkompetenz*. Tübingen, A Francke Verlag.
4. Labutis, V., 2005. Išaugusi vertėjų paklausa – nauji pavojai lietuvių kalbai. *Kalbos kultūra*, nr. 78, pp.205-210.
5. Larose, R., 1992. *Théories contemporaines de la traduction*. 2e édition. Sillery: Presses de l'Université du Québec.
6. Leonavičienė, A., 2006. Lingvistikos ir meno sandūroje (Šiuolaikinių lietuvių novelių vertimai į prancūzų kalbą). *Darbai ir dienos*, nr. 45, pp.157-170.
7. Marcinkevičienė, R., 1996. Tarp Scilės ir Charibdės (Originalo kalbos įtaka vertimui). *Darbai ir dienos*, nr. 2(11), pp.67-78.
8. Mel'cuk, I., 1978. *Théorie de langage, théorie de traduction*. Meta, XXIII, 4. Montréal: Presses de l'Université de Montréal, pp.271-302.

Aurelija Leonavičienė

Les unités lexicales lituaniennes stylistiquement marquées et leur traduction en français

Résumé

Certaines unités lexicales lituaniennes stylistiquement marquées ont une distribution radicalement différente de sens par rapport aux unités lexicales correspondantes de la langue française. En lituanien, on trouve beaucoup de verbes qui désignent des actions et des états assez spécifiques et qui n'ont pas d'équivalents directs en français. Cela pose des problèmes de traduction des textes lituaniens vers le français.

Dans cet article on analyse la sémantique des unités lexicales spécifiques (des verbes du mouvement) lituaniennes, les tendances de leur traduction en français ainsi que le problème d'expression lexicale. La source analysée est constituée de textes des nouvelles lituaniennes contemporaines (de S. Parulskis, G. Radvilavičiūtė, J. Ivanauskaitė, B. Vilimaitė, M. Ivaškevičius, etc.) et de leurs traductions en français, publiées dans „Des âmes dans le brouillard“ (Presses universitaires de Caen, 2003).

Les résultats de la recherche permettent de faire apparaître certaines tendances de la traduction des unités lexicales spécifiques du lituanien en français : la tendance de généralisation du sens et celle de neutralisation de l'effet stylistique, etc.

Straipsnis įteiktas 2009 11
Parengtas spaudai 2009 11

Apie autorę

Aurelija Leonavičienė, dr., doc., Kauno technologijos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Kalbotyros katedra.

Mokslinės veiklos sritys: teksto lingvistika, stilistika, pragmatika, kontrastinė lingvistika, vertimo teorija ir praktika.

Adresas: Kalbotyros katedra, Humanitarinių mokslų fakultetas, Kauno technologijos universitetas, Gedimino g. 43, 44240 Kaunas

El. paštas: aurelija.leonaviciene@ktu.lt

9. Miliūnaitė, R., 2006. Būrimas ramune: pateisinama – nepateisinama... *Apie kalbą ir mus*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, pp.124-132.
10. Naida, J., 1989. Vertimo mokslas (vertė D. Vabalienė). *Atodangos*. Vilnius: Periodika, pp.215-234.
11. Navakauskienė, J., 1999. Konkretizavimo principų realizacija prancūzų ir lietuvių kalbose (Ch. Baudelaire'o „Le Spleen de Paris“ vertimo kritika). *Kalbotyra*, nr. 48 (3), pp.63-77.
12. Van Dijk, T. A., 1980. *Macrostructures. An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction, and Cognition*. Hillsdale (N.J.): Lawrence Erlbaum Associates.

Šaltiniai

1. Aputis, J., 2004. *Novelės*. Vilnius: Žaltvykslė.
2. Caro Dugo, C., 2008. *El país de cristal. Un acercamiento a la prosa lituana contemporánea* (vertė C. Caro Dugo). Sevilla: ArCiBel Editores.
3. *Des âmes dans le brouillard. Anthologie de nouvelles lituaniennes contemporaines*, 2003. Caen: Presses universitaires de Caen.
4. DLKŽ – 2000. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
5. Ivanauskaitė, J., 2003. *Pakalnučių metai*. Vilnius: Tyto alba, pp.157-170.
6. Ivaškevičius, M., 1996. Žemė čia graži. *Kam vaikų (novelės)*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, pp.48-51.
7. Juknaitė, V., 1995. *Stiklo šalis*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
8. LKŽ – 2005. *Lietuvių kalbos žodynas*. I-XX t., 1941–2002: elektroninis variantas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga per internetą: www.lkz.lt
9. Parulskis, S., 2002. Šiaurinė kronika. *Siužetą siūlau nušauti*. Vilnius: Baltos lankos, pp.59-65.
10. Radvilavičiūtė, G., 2002. Lietingų kurorto dienų prisikėlimai. *Siužetą siūlau nušauti*. Vilnius: Baltos lankos, pp.136-142.
11. Savickis, J., 1997. *Vasaros kaitros*. Vilnius: Baltos lankos.
12. Vilimaitė B., 1996. Atsigręžti meilėje. *Užpustytas traukinys*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, pp.16-18.

DOI: 10.5755/j01.sal.1.15.43343